

ISSN: 1814 - 6961
E-ISSN: 2788-9718

ОТАН ТАРИХЫ

ҒЫЛЫМИ ЖУРНАЛ

Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2021, № 3 (95)

3 /2021

Бас редактор
Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы

Редакциялық алқа

Абдырахманов Толобек Абылович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, И. Арабаев атындағы Қырғыз Мемлекеттік университетінің ректоры (Қырғызстан).

Аяған Бүркітбай Фелманұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институты директорының орынбасары (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әбусейітова Меруерт Қуатқызы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА корр.-мүшесі. Р.Б. Сүлейменов атындағы Шығыстану институтының тарихи материалдарды зерттеу жөніндегі республикалық орталығының директоры, ЮНЕСКО-ның «Ғылым және руханият» кафедрасының меңгерушісі (Алматы қ., Қазақстан).

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Мемлекет тарихы институтының директоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Әжіғали Серік Ескендірұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Шығыс елдері архитектурасы Халықаралық академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Алматы қ., Қазақстан).

Әлімбай Нұрсан – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қазақстан Республикасы Орталық мемлекеттік музейінің директоры (Алматы қ., Қазақстан).

Жұмағұлов Қалқаман Тұрсынұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, «Дүниежүзі тарихын зерттеу орталығының» директоры, Геттинген университетінің (Германия) құрметті профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Италияның Болонья Ғылым Академиясының мүше корреспонденті, ҚР Ұлттық музейінің физикалық антропология лабораториясының меңгерушісі (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Кудряченко Андрей Иванович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Украина Ұлттық ғылым академиясының Дүниежүзі тарихы институтының директоры (Украина).

Көмеков Болат Ешмұхамедұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің Қыпшақтану Халықаралық институтының директоры, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық Ұлттық университетінің профессоры (Алматы қ., Қазақстан).

Любичанковский Сергей Валентинович – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Орынбор Мемлекеттік Педагогикалық университетінің Ресей тарихы кафедрасының меңгерушісі (РФ)

Мұхтар Әбілсейіт Қапизұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, «Сарайшық» Мемлекеттік тарихи-мәдени қорығының директоры, (Атырау қ., Қазақстан).

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – PhD, Макс Планк атындағы Институт, Цюрих университеті (Швейцария)

Сыдықов Ерлан Бөтташұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің ректоры (Нұр-Сұлтан қ., Қазақстан).

Уяма Томохико – PhD, Хоккайдо университетінің Славян-Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония).

Жауапты редактор

Құдайбергенова Айжамал Ибрагимқызы

Ғылыми редактор

Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы

Жауапты хатшы

Мурзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Техникалық хатшы

Зикирбаева Венера Серікқызы

Главный редактор
Кабульдинов Зиябек Ермуханович

Редакционная коллегия

Абдырахманов Толобек Абылович – доктор исторических наук, профессор, ректор Кыргызского государственного университета имени И. Арабаева (Кыргызстан)

Абусеитова Меруерт Хуатовна – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. НАН РК, директор Республиканского центра по изучению исторических материалов Института востоковедения имени Р.Б. Сулейменова, заведующая кафедрой ЮНЕСКО «Наука и духовность» (г. Алматы, Казахстан)

Алимбай Нурсан – кандидат исторических наук, профессор, директор Центрального государственного музея Республики Казахстан (г. Алматы, Казахстан).

Абиль Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор, директор Института истории государства (г. Нур-Султан, Казахстан)

Аяган Буркитбай Гелманович – доктор исторических наук, профессор, заместитель директора Института истории государства, (г. Нур-Султан, Казахстан)

Ажигали Серик Ескендинович – доктор исторических наук, профессор, чл.-корр. Международной академии архитектуры стран Востока, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (г. Алматы, Казахстан)

Жумагулов Калкаман Турсынович – доктор исторических наук, профессор, почетный профессор Гёттингенского университета в Германии, директор Республиканского научно-исследовательского центра по изучению всемирной истории Казахского национального университета имени аль-Фараби (г. Алматы, Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской АН (Италия), заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (г. Нур-Султан, Казахстан)

Кудряченко Андрей Иванович – доктор исторических наук, профессор, директор Института всемирной истории Национальной академии наук Украины (Украина)

Кумеков Болат Ешмухамбетович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, директор Международного института кипчаковедения Казахского национального университета имени аль-Фараби, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Алматы, Казахстан)

Любичанковский Сергей Валентинович – доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой истории России Оренбургского государственного педагогического университета (Россия)

Мухтар Абилсейит Капизулы – доктор исторических наук, профессор, директор Государственного историко-культурного музея-заповедника «Сарайшық» (г. Атырау, Казахстан)

Петер Финке (Dr. Peter Finke) – доктор PhD, Институт Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария)

Сыдыков Ерлан Батташевич – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, ректор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (г. Нур-Султан, Казахстан)

Уяма Томохико – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований Университета Хоккайдо (Япония)

Ответственный редактор

Кудайбергенова Айжамал Ибрагимовна

Научный редактор

Козыбаева Махаббат Маликовна

Ответственный секретарь

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Технический секретарь

Зикирбаева Венера Сериковна

Chief editor
Kabuldinov Ziyabek Yermukhanovich

Members of editorial board

Abdyrakhmanov Tolobek Abylovich – doctor of historical sciences, professor. Rector of I. Arabaev Kyrgyz State University (Bishkek, Kyrgyzstan)

Abuseitova Meruert Huatovna – doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of National Academy of Science Republic of Kazakhstan, Director of the Republican Center for the Study of Historical Materials of the Institute of Oriental Studies named after R.B. Suleimenov, Head of the UNESCO Department “Science and Spirituality” (Almaty, Kazakhstan)

Alimbay Nursan – candidate of historical sciences, professor, Director of the State Museum Republic of Kazakstan (Almaty, Kazakhstan)

Abil Yerkin Amanzholuly – doctor of historical sciences, professor, director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Ayagan Burkitbai Gelmanovich – doctor of historical sciences, professor, deputy director at Institute of history of the state (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Azhigali Serik Eskendirovich – doctor of historical sciences, professor, corresponding member of eastern countries international academy of architecture, chief researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ehnology (Almaty, Kazakhstan)

Zhumagulov Kalkaman Tursunovich – doctor of historical sciences, academician, professor at Al-Farabi Kazakh National University. Director of the Research Center on World History Studies. Emeritus Professor of German Göttingen University (Almaty, Kazakhstan)

Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, professor, academician of the National Academy of Sciences of the Kazakhstan Republic, member-correspondent of Bologna Academy of Sciences (Italy), head of the laboratory of Physical Anthropology of the National museum of Kazakhstan Republic (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Kudriachenko Andrey Ivanovich – doctor of historical sciences, professor, director of Institute of World History of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kiev, Ukraine)

Kumekov Bolat Yeshmukhameduly – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan, director at International Institute of Kipchak Studies, Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan)

Sergey V. Lyubichankovskiy – doctor of historical sciences, professor, Head of the Department of Russian History, Orenburg State Pedagogical University (Russia)

Mukhtar Abilsseit Kapizuly – doctor of historical sciences, professor, director of the State Historical and Cultural Museum-Reserve “Sarayshyk” in Atyrau (Atyrau, Kazakhstan)

Peter Finke – PhD, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland)

Sydykov Yerlan Battashevich – doctor of historical sciences, professor, National Academy of Science Republic of Kazakhstan. Rector of the L.N. Gumilev Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan)

Uyama Tomohiko – PhD, professor at Slavic Research Center, Hokkaido University (Japan)

Executive Editor

Kudaibergenova Aizhamal Ibragimovna

Executive Secretary

Murzakhodzhayev Kuanysh Madievich

Scientific Editor

Kozybayeva Makhabbat Malikovna

Technical secretary

Zikirbayeva Venera Serikovna

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы,
Алматы қ., Шевченко көшесі, 28,

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты,

«Отан тарихы» журналының редакциясы

Телефон: +7 (727) 272-46-54

E-mail: Otanhistory@gmail.com

Электрондық мекен-жай:

<http://infohistory.info>

Журнал 1998 жылдан бастап шығады.

Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде

1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж кәуәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.

**ҚАЗАҚ АШ БОСҚЫНДАРЫ XX Ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ:
БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ****Қозыбаева Махаббат Мәлікқызы^{1*} , Бекенова Алмагүл Арапханқызы¹**¹Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты. Қазақстан, Алматы.

*Автор-корреспондент

E-mail: koz.mahabbat_85@mail.ru (Қозыбаева), bek.alma_81@mail.ru (Бекенова).

Түйіндеме. Мақалада авторлар 1930-шы жылдардың басындағы Қазақстандағы ұжымдастыру және жаппай ашаршылық кезеңіндегі Батыс Сібірдегі қазақ босқындарының көші-қон үдерістерінің ерекшеліктерін, бейімделуі мен әлеуметтік-экономикалық жағдайын зерделейді. Атап айтқанда, Батыс Сібірдің Түмен, Омбы және Новосибирск облыстарының мысалында 1930 жылдардың басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі қазақтардың қоныс аудару қозғалысына сипаттама берілген, қазақ ауылдарының құрылуы мысалында көші-қон көздері мен жергілікті шаруашылық нысандарына бейімделуі, сондай-ақ қазақ қоныс аударушыларын ауыр өнеркәсіп кәсіпорындарында жұмысқа орналастыру салалары талданған. Авторлар 1930 жылдардың басындағы ашаршылық кезеңінде Қазақстаннан келген аш босқындар Батыс Сібірдегі қазақ тұрғындарының санын едәуір арттырды деген қорытындыға келеді. Жаңа қоныстану орындарында өмір сүруге қаражат іздеуге мәжбүр болған олар негізінен өнеркәсіптік кәсіпорындар орналасқан қалаларға қоныстанды, жергілікті тұрғындармен салыстырғанда ауыр және тіпті қиын жағдайда болды.

Кілт сөздер: ұжымдастыру, ашаршылық, мәжбүрлі көші-қон, Батыс Сібір, ұлттық азшылықтар, бейімдеу, қазақ диаспорасы.

Мақала Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің қаржылық қолдауымен № AP08856865 «XX ғасырдың 30-жж. басындағы жаппай ашаршылық кезеңіндегі Орта Азия республикалары мен Ресейдегі қазақ босқындары: орналасуы мен бейімделуі» жобасын іске асыру шеңберінде әзірленген.

МРНТИ 03.20.**КАЗАХСКИЕ ГОЛОДОБЕЖЕНЦЫ НАЧАЛА 30-Х ГГ. XX В. В ЗАПАДНОЙ СИБИРИ:
ПРОБЛЕМЫ АДАПТАЦИИ И ПРЕБЫВАНИЯ****Қозыбаева Махаббат Маликовна^{1*} , Бекенова Алмагүл Арапхановна¹**¹Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова. Казахстан, Алматы.

*Корреспондирующий автор

E-mail: koz.mahabbat_85@mail.ru (Қозыбаева), bek.alma_81@mail.ru (Бекенова).

Аннотация. Авторы в статье изучают особенности миграционных процессов, адаптации и социально-экономического положения казахских откочевников в Западной Сибири в период коллективизации и массового голода начала 1930-х гг. в Казахстане. В частности, на примере Тюменской, Омской и Новосибирской областей Западной Сибири была дана характеристика переселенческого движения казахов в период массового голода начала 1930-х годов, проанализированы источники миграции и формы адаптации к местным формам хозяйства на примере образования казахских аулов, а также сферы трудоустройства казахских переселенцев на предприятиях тяжелой промышленности. Авторы приходят к выводу, что голодобеженцы из Казахстана в период голода начала 1930-х годов значительно увеличили численность казахского населения Западной Сибири. Вынужденные искать средства к существованию на новых местах расселения они расселялись преимущественно в городах, где располагались промышленные предприятия, находились в тяжелом и даже бедственном положении по сравнению с местным населением.

Ключевые слова: коллективизация, голод, вынужденные миграции, Западная Сибирь, национальные меньшинства, адаптация, казахская диаспора

**KAZAKH FAMINE REFUGEES OF THE EARLY 1930S IN WESTERN SIBERIA:
PROBLEMS OF ADAPTATION AND HABITATION****Kozybayeva Makhabbat Malikovna^{1*}** , **Bekenova Almagul Arapkhanovna²**¹Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. Kazakhstan, Almaty.

* Corresponding author

E-mail: koz.mahabbat_85@mail.ru (Kozybayeva), bek.alma_81@mail.ru (Bekenova).

Abstract. The authors in the article study the features of migration processes, adaptation and socio-economic situation of Kazakh nomads in Western Siberia during the period of collectivization and mass famine in the early 1930s. In Kazakhstan. In particular, on the example of the Tyumen, Omsk and Novosibirsk regions of Western Siberia, a characteristic was given of the migration movement of Kazakhs during the period of mass famine in the early 1930s, the sources of migration and forms of adaptation to local forms of economy were analyzed using the example of the formation of Kazakh auls, as well as the sphere of employment of Kazakh migrants in heavy industry enterprises. The authors come to the conclusion that the famine refugees from Kazakhstan during the famine of the early 1930s significantly increased the number of the Kazakh population of Western Siberia. Forced to seek a livelihood in new places of settlement, they settled mainly in cities where industrial enterprises were located, were in a difficult and even distressful situation in comparison with the local population.

Key words: collectivization, famine, forced migrations, Western Siberia, national minorities, adaptation, Kazakh diaspora.

Кіріспе. Бүгінгі таңда әлемнің ірі дамыған елдерінде тұратын 5 миллионға жуық қазақ диаспорасы бар, олардың 600 мыңнан астам адамы Ресей аумағында тұрады. Өз кезегінде қазақтардың басым бөлігі Батыс Сібірде тұрады, ол қазақ руларының көшпелі тарихи аумағы болып табылады. Кеңес Одағы ыдырағаннан кейін және оның аумағында егемен мемлекеттер құрылғаннан кейін, қазақтар шекаралармен бөлінді және нәтижесінде көрші екі мемлекеттің азаматтары болып шықты. Сонымен қатар Батыс Сібір аумағы 1932-1933 жылдардағы қазақ даласындағы ұжымдастыру мен ашаршылық кезеңінде Қазақстан аумағынан қоныс аударушылары қазақтар үшін пана болды, бұл Ф.Голощекиннің Кіші Қазан саясатының нәтижесі еді. Белгілі болғандай, осы кезеңде Қазақстандағы ашаршылықтан екі миллионнан астам адам қаза тауып, көрші аймақтарға көшіп кетті. Осылайша 600 мыңнан астам адам Қазақстаннан тыс жерлерге көшіп кетті. Батыс облыстардан босқындар Иранға, Ауғанстанға, Түркіменстанға кетті. Даланың Оңтүстігі мен Шығысынан – Моңғолияға, Өзбекстанға, Қырғызстанға, Қытайға. Орта жүздің, Ұлы даланың Солтүстігіндегі қазақтар, негізінен арғындар, керейлер мен қыпшақтар Ресейге кетті. 1930 жылдардың бірінші жартысындағы ұжымдастыру мен ашаршылықтың қайғылы жылдарындағы көші-қон үдерістерін зерттеуде Батыс Сібірдегі қазақ халқының қалыптасу ерекшеліктерін зерделеу, олардың бейімделу және жаңа жерлерде болу ерекшеліктерін анықтау қазақ диаспорасы мен жалпы қазақ этносының дамуындағы жалпы мәселелерді анықтауға, тарихнаманы жаңа деректермен толықтыруға мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Мақалада 1930 жылдардың басындағы ашаршылық кезеңінде Батыс Сібірдегі қазақ босқындарының әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен бейімделу ерекшеліктерін зерттеуге әрекет жасалған. Осы зерттеудің нысаны Батыс Сібір аумағындағы қазақ қоныс аударушылары, ал нысанасы – 1930 жылдардың басындағы ашаршылық кезеңіндегі қазақ халқы арасындағы көші-қон үдерістері болып табылады. Зерттеу Батыс Сібірде: Тюмень, Омбы және Новосибирск облыстарының шекаралас аудандарында, Ресей Федерациясының Алтай өлкесі бойынша жүргізілді. Белгіленген аумақ қазақ көшпелілерінің байырғы орны болып табылғандығын және мұнда негізгі кәсібі мал шаруашылығы болған қазақтар ежелден мекендегенін атап өту қажет. 1897 жылы Батыс Сібір жазығында 50 мыңнан астам қазақ болды, оның 38 мыңнан астамы – Ақмола облысының Омбы округінде, 5200 қазақ – Тұқалада және 334 қазақ – Тобыл губерниясының Тарский округінде болды. Алайда, кеңестік кезеңде биліктің ауыл шаруашылығындағы тәжірибелері үдерісінде жаңа көші-қон үдерістері байқалды, іс жүзінде қуғын-сүргіндік режимде жүзеге асырылды, бұл халық арасында үлкен шығындарға әкелді. Зерттеудің әдіснамалық негізі тарихизм принципі болды, өйткені зерттеу нысаны өзінің эволюциялық дамуында зерттелді және белгіленген кезеңде өзгерістерге ұшырады. Зерттеуде макро - және микротарихи тәсілдердің синтезі қолданылды. Мақала жазу кезінде жалпы ғылыми әдістер: талдау, синтез, статистикалық әдіс қолданылды. Сондай-ақ, салыстырмалы талдау әдістері, тарихи-типологиялық, проблемалық-хронологиялық, тарихи-жүйелік әдістерді қамтитын арнайы әдістер қолданыс тапты.

Дереккөз базасы ретінде жарияланған құжаттар (Голод в казахской степи, 1991; Насильственная коллективизация, 1998; Трагедия казахского народа, 2010; Голодомор в Казахстане, 2011) және естеліктер (Боль людская, 1991; Боль и память, 2007), сондай-ақ құнды мұрағаттық материалдар: Омбы облысының тарихи архиві (ООТА, Омбы қ.), Новосибирск облысының мемлекеттік архиві (НОМА, Новосибирск қ.),

Тюмень облысының мемлекеттік архиві (ТОМА, Тюмень қ.) және т.б. материалдары қолданылды. 1930 жылдардың басындағы Қазақстандағы ашаршылық тарихының түрлі аспектілерін зерттеуге үлкен үлес қосқан шетелдік және отандық тарихи ой өкілдерінің жұмыстары зерттеудің теориялық негізін құрайды.

Талқылау. Қазақстандағы 1930 жылдардың басындағы ашаршылық және Ресейдің шектес аумақтарына халықтың мәжбүрлі көші-қоны мәселесі бойынша шартты түрде екі топқа бөлуге болатын қомақты тарихнама бар. Зерттеушілердің бірінші тобы 1930 жылдардың басындағы Қазақстандағы ашаршылық пен оның зардаптарын, ал екінші тобы Батыс Сібірдегі қазақ диаспорасын және оның пайда болу себептерін зерттеумен, сондай-ақ қазақтарды этнографиялық зерделеумен айналысты.

Осылайша, бірқатар іргелі жұмыстар жарыққа шықты, онда қазақтардың көршілес аумақтарда, оның ішінде Батыс Сібірде болу мәселесін, Қазақстандағы жаппай ашаршылықтың салдарын зерделеу контекстінде жариялайтын ашаршылық қайғысын ұғыну әрекеттері жасалды. Бұл мәселелерді бірқатар отандық және шетелдік зерттеушілер қозғады – М.Қ. Қозыбаев (Қозыбаев және басқалар, 1992), Т.О. Омарбеков (Омарбеков, 1994, 1997), Ж.Б. Абылхожин, Қ.С. Алдажұманов, М.Б. Тәтімов (Абылхожин, Қозыбаев, Тәтімов, 1989) және басқалар. Қазақ даласындағы жаппай ашаршылық мәселесін зерделеуде шетелдік ғалымдар Р. Конквест (Конквест, 1988), И. Огайон (Огайон, 2009), Р.В. Дэвис және С. Уиткрофт (Дэвис, Уиткрофт, 2011) және т.б. үлкен жұмыстар атқарды. Неміс тарихшысы Р. Киндлер «Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане» атты өз еңбегінде қазақтардың, оның ішінде шектес кеңестік республикаларға көші-қон мәселелерін қозғады (Киндлер, 2017). Мұнда автор кең дереккөз базасын тарта отырып, республикадағы кеңестік өкіметтің саясатын, көшпенділерді отырықшы өмір салтына көшіру компаниясын, 1931-1933 жылдардағы ұжымдастыру мен жаппай ашаршылықты қарастырады, соның салдарының бірі – қазақтардың көрші республикаларға көшуі болды.

Батыс Сібірдегі түркітілдес халықтардың этнографиялық және тарихи-демографиялық үдерістерін, Ресейдегі қазақ диаспорасының қалыптасу ерекшеліктерін зерттеумен И.В. Октябрьская (Октябрьская, 1995), Г.М. Меңдіқұлова (Меңдіқұлова, 1997), З.Е. Қабылдинов (Қабылдинов, 2001), Н.А. Томилов (Томилов, Ахметова, 2013), Ш.К. Ахметова (Ахметова, 2002) және басқалар айналысты. Батыс Сібірдегі қазақ халқының аймақтық даму ерекшеліктері ұжымдық еңбектерде жарияланған: «Откочевники. Летопись казахского колхоза имени Дальневосточной Красной Армии в Нижнетавдинском районе Тюменской области. 1938-1945 гг.» (Откочевники, 2010), «Казахи Тюменской области: история, язык, культура» (Казахи Тюменской области, 2013), «Казахи Омского Прииртышья. Энциклопедия» (Казахи Омского Прииртышья, 2015). Н.Ф. Бугай (Бугай, 2012), С.А. Папков (Папков, 2012), П. Мұхтасынов (Мұхтасынов, 2013) еңбектерінде Батыс Сібір тұрғындарының мысалында сталинизм саясаты мен аштық мәселесі зерделенген.

XX ғасырдың 30 жылдарының басындағы жаппай ашаршылыққа арналған бірқатар жұмыстарға қарамастан, Батыс Сібірдегі қазақ қоныс аударушыларының әлеуметтік-экономикалық жағдайы мен саяси мәртебесі, бейімделу ерекшеліктері жеке зерттеу тақырыбына айналмады. Ғалымдардың кейбір қорытындылары даулы болып табылады және ғылыми айналымға енгізілмеген фольклорлық және далалық материалдардың кең ауқымын кешенді талдау арқылы тиянақты және мұқият зерделеуді талап етеді.

Зерттеу нәтижелері. 1991 жылғы 14 қарашада Қазақ КСР Жоғарғы Кеңесі 1931-1933 жылдардағы жаппай ашаршылық құрбандарын зерделеу бойынша тұжырымдаманы дайындау және ұсыныстар әзірлеу жөнінде комиссия құрды, ол бұл трагедияны геноцид деп атады. Комиссия аштықтан қайтыс болған республика азаматтарының саны 2 миллион 200 мың адамды құрады деп қорытынды жасады (Қорытындысы, 1992: 1). Сонымен қатар, бірқатар шетелдік ғалымдар тарапынан аштықтан қайтыс болған қазақтардың санын 1,5 миллион адамға дейін төмендету үрдісі жүруде, бұл осы мәселені зерделеудің аса қажеттілігін туындатады. Тек жаппай қырылу және қоныс аудару есебінен республикадағы қазақтардың саны 30%-дан азды құрап (1959 ж.), минимумға дейін өзгерді. Кейбір ғалымдардың пікірінше, республика қазақтарының нақты саны 2 миллион адамға дейін азайды. Қазақтардың бір бөлігінің республикадан тыс жерлерге уақытылы көшуі жүздеген мың адамның өмірін аштықтан құтқарды. Тарихтың бұл парақтары мұқият зерттеуді қажет етеді.

Қазіргі уақытта 1930 жылдардың басындағы жаппай ашаршылық кезеңінде дала халқының мәжбүрлі көші-қонының тұтас көрінісін және олардың Орта Азия мен Ресей республикаларының аумағына бейімделуінің ерекшелігін қалпына келтірудің қажеттілігі пісіп-жетілді. Белгілі болғандай, байшылықпен күрес, большевиктер партиясының жасанды отырықшыландыру бойынша күштеу саясаты және республикадағы қазақтардың малын қоғамдастыра отырып, күштеп ұжымдастыру науқаны, сондай-ақ нан дайындау және ет дайындау жөніндегі шаралар мал басының бұрын-соңды болмаған қысқаруына әкелді, содан кейін қатты ашаршылық орын алды. Қазақстандағы ашаршылық 1932-1933 жылдардағы Украинадағы ашаршылықпен шамалас болды. Мамандардың бағалауы бойынша, бұл ашаршылық ауқымы бойынша, кем дегенде 2-ден 4 миллионға дейін адамның өмірін қиып, Қазақстандағы 1918-1919 және 1921-1922 жылдары орын алған ашаршылық зардаптарынан асып түсті. Зардап шеккен халықтың абсолютті бөлігі республика аумағында өз өлімін тапты: олар киіз үйлер мен қысқы тұрғын үйлерде қайтыс болды, құтқаруды іздеуде жолдарда көптеп өлді, қала көшелерінде, шаруа ауылдарының маңында, шахталар мен зауыттардың жанында соңғы паналарын тапты. И. Голощекин саясатының қылмыстылығы ашыққан халықты құтқару бойынша уақытылы шаралар қабылданбағандығында болды. Малсыз және өмір сүру қаражатынсыз қалған малшыларға өлу немесе көшіп құтылу ғана қалды.

Сондықтан 1931 жылдың күзінен бастап шектес республикалардың аумағына ашыққан қазақ халқының легі ағыла бастады. Бір жағынан, жаппай көшу ұжымдық наразылық пен қазақтардың колхоздар құру саясатына қарсы түру нысандарының бірі болды, екінші жағынан – аштық өлімінен құтылу мақсатындағы жалғыз дұрыс жол болды. Кейбір зерттеушілердің есебінше, осы жылдары республикадан 1 миллионға жуық отандасымыз кетті. Ауру, аштық, үйренбеген климат салдарынан 1930 жылдары шектес республикалар аумағында қазақ-босқындарының шығыны елеулі болды. Құтқарылу жолында қазақтар басым көпшілікпен кіріспе көлікпен, темір жолдармен, жаяу жүріп, сондай-ақ тірі қалған малды пайдаланып жүрді. Олардың кейбіреулері жол бойында, сонымен қатар көрші республикалардың аумағында қайтыс болды.

Алғашқы қазақ отбасылары 1930 жылдардың басында, келе жатқан апатты сезгендей Сібірге қашты. Адамдар барлық сатып алынған мүлікті түн ортасында тастап жасырын кетті. Түмен бағытында алғашқылардың бірі болып Нұралы-керей руынан шыққан Боқай Қожырбаев балаларымен және немерелерімен жасырын кеткен. Букаевтар отбасының естелігі бойынша, арғы атасы 1930 жылдың көктемінде Солтүстік Қазақстан облысының Преснов ауданындағы Майбалық ауылынан кеткен. Бай шаруашылықтарын ұжымдастыру және кулактарды жою жылдарындағы қуғын-сүргіннен қорыққан қазақтар севкрайға (Солтүстік өлке) бет алды, онда ормандар мен ауылдарда жоғалып кетуге болады. Олардың ішінде: қазақ отбасыларының өкілдері Каймулиндер, Торежановтар және Қызылбаевтар. Мәселен, Солтүстік Қазақстан облысы Сергеев ауданының Балуан ауылы, хантай-керей руының жері, сол жылдары ондаған отбасы Түмен жеріне көшіп кетті (Откочевники, 2010). Негізінен, олар бай, аukatты отбасылар болды, олардың жасырынуға мүмкіндігі мен қаражаты болды. Сондықтан әрбір түмендік қазақ өзін «бай-кулактардың» ұрпағы деп мәлемдесе таңқаларлық ештеңе жоқ.

Қазақ ашаршылығының екінші толқыны 1932-1933 жж. келді, сол кезде өлке халқының басым бөлігі аштықтан зардап шекті. 1932-1933 жж. Ф. Голощекиннің Кіші Қазан саясатының нәтижесі болған қазақ даласындағы ұжымдастыру мен ашаршылық кезеңінде Батыс Сібір аумағы Қазақстан аумағынан қоныс аударушы қазақтардың баспанасына айналды. Қазақстандағы ашаршылықтан екі миллионнан астам адам қаза тауып, көрші аймақтарға қоныс аударғаны белгілі. Осылайша, 600 мыңнан астам адам Қазақстаннан тыс жерлерге көшті. Батыс облыстардан босқындар Иранға, Ауғанстанға, Түркіменстанға кетті. Даланың оңтүстігі мен шығысынан – Моңғолияға, Өзбекстанға, Қырғызстанға, Қытайға кетті. Орта жүз қазақтары, Ұлы даланың Солтүстігінен, негізінен арғындар, керейлер мен қыпшақтар Ресейге кетті (Казахи Тюменской области, 2013).

Қазақ даласындағы ашаршылық көрінісін Омбы округінің Черноусовка ауылының шаруасы Устин Дробатенко ОАК-РКИ төрағасы Я. Рудзутакқа жазған хатында: «...біздің қасымызда Қазақстанның 10 шақырымы бар. Онда жағдай «жақсырақ». Жолдарда адамдардың сүйектері ғана жатыр, ал балалар киіз үйлерде қалған. Оларды тірідей құрттар қайрауда. Біз 120 шақырымнан өттік және тек үш адамды кездестірдік. Барлық мүлік тасталған және әркім әржаққа кеткен...» (НОМА, 267: 82-83). Өмір сүру көздерінен айырылған ересектер мен балалар садақа сұрап, ауылдар мен қалаларды аралап жүрді. Куәгерлер «өлі қазақтарды жолдардан жинап, отын үйіндісіндей етіп қойғанын» хабарлады...» (Папков, 2012: 77).

БКП (б) Батыс Сібір өлкелік комитетінің хатшысы М. Зайцевтің 1932 жылғы 9 ақпандағы хабарламасы бойынша БКП (б) Қазақ өлкелік комитетінің хатшысы Ф. Голощекинге хабарламасы бойынша «1931 жылдың күзінен бастап қазақтардың Қазақстан аумағынан Батыс Сібір өлкесінің шектес аудандарына қашу жағдайлары байқала бастады. Қазақстанмен шектес бір ғана Славногород ауданында соңғы уақытта қоныс аударған қазақтардың 10000-ға жуық адамы бар, олардың 6000-ға жуығы Славногород қаласының өзінде қоныстанды; Баев ауданында қазақтардың 1300-ге дейін адамы есепке алынды. Жұмыссыз және ешқандай мүліксіз олардың көпшілігі аштыққа ұшыраған, олардың арасында кедейлік дамуда, жұқпалы аурулар пайда болуда, суррогаттарды, өлген жануарлардың етін жеген көптеген жағдайлар байқалды...» (Трагедия казахского народа, 2010: 365). Алайда 1932 жылғы 20 наурыздағы жауап хатында Ф. Голощекин былай деп жазды: «Өздеріңіз білетіндей, көшу тек осы ғана емес, өткен жылы да орын алды. Әрине, сіз бұл көшулер, жылдың кейбір жағдайларын қоспағанда, ашбосқындар сипатында емес, ал таптық күрес әдістерінің бірі, барлық мемлекеттік тапсырмаларды орындағысы келмейтін байларға қарсы түру болып табылатындығына дау айтпассыз. Қазір егіс науқаны кезінде біз бірінші кезекте ішінара өндіріс құралдары бар шаруашылықтарды қайтару міндетін қойып отырмыз және Қазақстанға оралғаннан кейін олар егіс алқабына қосыла алады» (Трагедия казахского народа, 2010: 367). Бұл мәлімдемеге жауап ретінде БКП (б) Батыс Сібір өлкелік комитетінің хатшысы Р. Эйхе 1932 жылғы 29 наурызда былай деп жазды: «Біздіңше, Қазкрайком дұрыс хабарланбаған сияқты... Биылғы жылы мыңдаған шаруашылықтар ғана емес, Новосібір сияқты жекелеген аудандарда да Қазақстаннан көшіп келген қазақтар пайда болды ...» (Трагедия казахского народа, 2010: 368).

Көшпенділердің әлеуметтік-экономикалық жағдайын айта отырып, мысалы, Түмен өлкесінде қазақтар колхоздарға кіруге асықпағанын атап өткен жөн. Олар елді мекендерден алыс болуға тырысты, көшпелі өмірдің дәстүрлі салтын сақтауға тырысты, мал бағуға мүмкіндіктері болуы үшін шопан болып жалданды. Алайда, Түмен ормандарында көшіп-қонып жүрген тұтас қазақ ауылдарының тәуелсіз көшпелі үлгісі еңбекті ұйымдастыру нысандарына сай келмеді, бұған жергілікті партиялық-мемлекеттік органдар назар аударды (ТОМА, 68: 5). Қазақтардың орыс колхоздарына қосылуына

кедергі болған тілдік және діни кедергілер Есіл ауданында Тельман атындағы Қазақ колхоздарын, Қазан ауданы Ельцово ауылында «Қызыл-ту», Заводоуков ауданында «Қызыл-ту», Қазан ауданындағы «Бірлік» колхозын, сондай-ақ Голышман ауданындағы «Ақ көл» колхозын құруға әрекет жасауға әкелді. Ең Солтүстік қазақ колхозы Нижнетавдин ауданындағы Қиыр Шығыс Қызыл Армиясы атындағы ауыл шаруашылығы хартели болды. Дәл осы кезеңде қазақ ауылдары Батыс Сібірдің басқа аймақтарында да қалыптасты. Колхоздарды ұйымдастырудағы мәселелер көшпелі өмір салтынан отырықшылыққа көшу қиындықтары, сондай-ақ кеңестік колхоздар шеңберінде егіншілік дәстүрлерін игеру болды (Томилев и др., 2013).

Батыс Сібір темір жолының бойындағы қалалар мен жұмысшы кенттерге қазақ халқының ағымы артты, олардың бір бөлігі баспана мен жұмыс тапты. Сібірге көші-қон ағындарының маңызды құрамдас бөлігі – елдің Орталық және Батыс бөлігінен, сондай-ақ Қазақстан мен Орта Азиядан халықтың келуі болды. Осылайша, сібірлік қалалардың тұрғындарын толықтыруда сібірлік емес аумақтардан келушілердің үлесі алғашқы бесжылдықтар ішінде шамамен 20%-ға жетті. 1933-1937 жылдардағы деректер бойынша сібірлік қалаларға келген көшіп-қонушылар арасында Қазақстан мен Орта Азиядан келгендер 3,4%-ды, ал Поволжье аумағынан – 2, украиндықтар – 1,8, Солтүстік Кавказ – 0,9, Белоруссия – 0,4, Закавказье – 0,1% (Перепплавка, 2014: 487-496). Осылайша, сібірлік өнеркәсіптегі жұмысшылардың санын толтырудың негізгі жеткізушісі, ең алдымен, Поволжье, Қазақстан және Орта Азияның географиялық жағынан жақын аймақтары, бірақ белгілі бір дәрежеде Украина, Беларусь және Кавказ болды.

Аймақтың қалалық елді мекендеріндегі экономикалық жағдай қиын болды. 1932 жылы жұмыс істейтін тұрғындардың көпшілігі үшін азық-түлік карталарына нан беру нормалары төмендетілді, бұл сәйкесінше аш босқындарды құлықсыз қарсы алған азаматтардың наразылығын тудырды. Омбы билігі сырттан келген қазақтарды облыстан шығаруға тырысты, бірақ 1933 жылдың соңында облыста қазақ қоныс аударушыларының ішінен 340 шаруашылық және шаруашылықтары жоқ 4500 адам тұрды.

Әсіресе, әртүрлі ұлттардың көптеген өкілдері Сібірдің жаңадан құрылған өнеркәсіптік кәсіпорындарына келді, онда жергілікті тұрғындардың моно-ұлттық топтары әлі қалыптасып үлгермеген еді. 1931 жылдың аяғында – 1932 жылдың басында Новосибирск пен Сибстройпутьде 2323 қазақ жұмысшысы, Сибсельмашстройда – 210 адам, Горстройтрестте – 400 отбасы, ал тау-кен жабдықтары зауытында – 155 қазақ жұмысшысы болды (Ахметов, 2002). Кемерово облысының Кузнецк металлургия комбинатының жұмысшылары мен құрылысшыларының арасында 1933 жылғы мәліметтер бойынша ұлттық азшылықтардың өкілдері шамамен 27% құрады, олардың жалпы саны 9 мыңнан астам адамға жетті, оның ішінде олардың жартысына жуығы – 4373 адам қазақтар болды.

1931 жылы Новосібірде тау-кен жабдықтары зауытының құрылысы басталды, оған көптеген қазақтар және аз ұлттардың басқа да өкілдері келді, құрылыстағы орыс емес жұмысшылардың үлесі 45%-ға жетті. 1932 жылдың қысында құрылысқа келген Новосибирск қалалық комитетінің хатшысы БКП (б) С. Шварц жұмысшылардың қорқынышты жағдайда өмір сүріп жатқанына таңқалдырды және ашуланды: барлақтар барлық нормалардан асып толған, барлық жерде кір, антисанитария, іш сүзегі мен тырысқақ эпидемиясы басталған (НОМА, 48:92).

Алайда, биліктен өз жағдайын жақсартуды талап ету үшін, бірақ одан да көп ұйымдасқан қарсылық көрсету үшін құрылысқа жиналған адамдардың көпшілігінің жағдайы болмады. Зауыт құрылысына келгендердің өмір сүруінің басты мәні қарапайым өмір сүруге деген үмтылыс болды деп айта аламыз.

Мұрағат құжаттарында қазақ жұмысшыларымен жан түршігерлік қарым-қатынас байқалады, олардың әлеуметтік-экономикалық жағдайы көңіл көншігерлік. Олар көбінесе азық-түліксіз, карточкаларсыз, баспанасыз қалдырылып, көшеге лақтырылды. Аш адамдар үйінділердегі сүйектерді қайнатты және жеді. Сібірдің өнеркәсіптік жаңа құрылыстарына тән ауыр тұрмыстық жағдайларда ұлттық негіздегі қақтығыстар жиі туындады: қазақтарды көбінесе орыс жұмысшылары аяусыз ұрып-соқты, науқастарды ауруханаларда емдеуден және медициналық көмек көрсетуден бас тартты (ООТА, 38:98). Биліктің әрекетсіздігінің нәтижесінде 1934 жылдың өзінде қазақ жұмысшыларының арасында суық тию, жұқпалы аурулар, аштық және қатыгез қарым-қатынас салдарынан жоғары өлім-жітім жағдайлары тіркелді.

Білімі жоқ, орыс тілін білмейтін қазақ жұмысшылары көбіне біліксіз жұмыстарда пайдаланылды. Кузнецк металлургия комбинатының құрылыс бастығы С.М. Франкфурт комбинатқа келген қазақ ұлтының жаңа жұмысшылары туралы былай айтты: «Қазақтарға жұмысқа бейімделу қиын болды. Олардың қажеттіліктері өте шектеулі еді. Олар азға қанағаттанды: тек өздері мен отбасы үшін нан мен асхана тапса болды. Олар табысқа, демек, дамуға қызығушылық танытпады. Құрылыста көп нәрсе жасалды, бастапқыда олардың санасы жетпеді» (Перепплавка, 2014: 495). Мұндай жағдай, ең алдымен, өмір сүру туралы ойдан босамаған қазақтардың ауыр жағдайына байланысты болды.

1933 жылы Ленин кенішінің «Журилка» шахтасында 200-ден астам қазақ еңбек етті, олардың көпшілігі көмір өндіруде жоғары нәтижелер көрсетті, еңбек екіпінділері атағына қол жеткізді. Қазақтарға көп еңбекті қажет ететін жұмыс берілді, онда олар, барлық қалауымен, жақсы табыс таба алмады (ООТА, 38: 44-45, 113). Қазақ жұмысшыларына мұндай қатынас Кемеров, Новосибирск, Омбы, Сталинск өнеркәсіптік нысандарында және басқа да қалалық, сондай-ақ ауылдық елді мекендерде кең тараған құбылыс болды. 1934 жылы Анжеро-Суджен кенішінің шахталарында 8 мыңға жуық татар жұмыс істеді. 1935 жылғы мәліметтер бойынша Кемероводағы шахталар мен құрылыстарда ұлттық

азшылықтарға жататын 8 мыңнан астам жұмысшы жұмыс істеген. Бірінші бесжылдықтың соңында толық емес мәліметтер бойынша, Батыс Сібір өнеркәсібінің жұмысшылары арасында аз ұлттар өкілдерінің жалпы саны 40 мыңнан астам адамды құрады (От Урала до Енисея, 1995: 25-26).

Алайда, барлық орыс халқы аштықтан қашқан қазақ халқына қарсы агрессивті емес екенін атап өткен жөн. Жергілікті жерлерде жартылай аштыққа ұшыраған тұрғындарға мүмкіндігінше көмек көрсетілді: жергілікті тұрғындар аштан өлейін дегендерді, қыста аязданғандарды алып, қамқорлық көрсетті, өз отбасына қазақ балаларын алды. Сонымен қатар, көшу және ашаршылық нәтижесінде жақындарынан айрылған қазақ-босқындарының балалары үшін өлкеде арнайы балалар үйлері де құрылды. Олардың барлығы 15 болды және 1933 жылдың 1 қазанына 1236 бала, жалпы балалар үйінде 216 қазақ баласы болды. Ең танымалдарының бірі – «Нацмен» балалар үйі, кейінірек «Вахитов атындағы балалар үйі» деп аталды, тіпті кейінірек сол атаудағы мектеп болды (ООТА, 38: 97 об.).

Қорытынды. Партияның 1930 жылдардағы қазақтарды күштеп ұжымдастыруға және оларды тез арада отырықшыландыруға арналған бағыты Қазақстанда жаппай ашаршылыққа әкеліп соқты, бұл халықтың өнеркәсібі дамыған іргелес өңірлерге кетуіне әкелді. 1930 жылдардағы қазақтардың жаппай қоныс аударуы Батыс Сібірдің қалалық және ауылдық жерлеріне, оның ішінде өңірдің өнеркәсіптік кенттеріне алғашқы ірі қоныс аударулар болды. Батыс Сібірде кезеңнің соңына қарай 100-ге жуық түрлі ұлт өкілдері өмір сүрді, олардың ішінде едәуір топты қазақтар құрады. Мәселен, Новосибирск облысында 1939 жылы қазақтар саны 20 мыңға дейін, Омбы облысында 50 мыңға дейін өсті, Алтайда олар 30 мыңға жуық өмір сүрді. Өз кезегінде Батыс Сібір өлкесінің қалаларында ауыл шаруашылығы мен өнеркәсіптің дамуы қазақ мигранттарының жұмысқа орналасуына ықпал етті және тірі қалуларына мүмкіндік берді.

Әдебиеттер тізімі:

Абылхожин Ж.Б., Козыбаев М.К., Татимов М.Б. Казахстанская трагедия // Вопросы истории. 1989. № 7. С. 53-71.

Ахметова Ш.К. Казахи Западной Сибири и их этнокультурные связи в городской среде. Новосибирск: Изд-во ИАиЭ СО РАН, 2002. 104 с.

Боль и память / под ред. Бескимпировой А.К. Петропавловск, 2007. 332 с.

Боль людская. Книга памяти томичей, репрессированных в 30-40-е годы и начале 50-х гг. / Составители: В.Н. Уйманов, Ю.А. Петрухин. Управление КГБ СССР по Томской области, 1991 400 с.

Бугай Н.Ф. Проблемы репрессий и реабилитации граждан: история и историография (XX в. – начало XXI в.). М., 2012 480 с.

Голод в казахской степи: письма тревоги и боли. / Сост. С. Абдирайымов, И. Бухонова, Е. Грибанова, Н. Джағфаров, В. Осипов. Алма-Ата: Қазақ университеті, 1991. 208 с.

Голодомор в Казахстане: причины, масштабы и итоги (1930-1933 гг.): хрестоматия. Алматы: Қазақ университеті, 2011. 202 с.

Дэвис Р.В., Уиткрофт С. Годы голода: Сельское хозяйство СССР, 1931–1933. М, 2011. 543 с.

Кабульдинов З.Е. Казахи Тобольской и Томской губерний во второй половине XVIII начале XX вв. (историко-демографический аспект). Павлодар, 2001. 293 с.

Казахи Омского Прииртышья. Энциклопедия. Книга первая. Издание первое. Омск: Типография «Золотой тираж», 2015. 488 с.

Казахи Тюменской области: история, язык, культура. Коллективная монография / под ред. д-ра филол. наук, проф. А.Г. Шайхулова. Тюмень: Изд. Тюменского государственного университета, 2013. 120 с.

Козыбаев М.К., Абылхожин Ж.Б., Алдажуманов К.С. Коллективизация в Казахстане: трагедия крестьянства. Алма-Ата, 1992. 36 с.

Конквест Р. Жатва скорби: советская коллективизация и террор голодом – Пер. с англ. И. Коэн и Н. Май, под ред. М. Хейфеца. London: Overseas Publications Interchange (OPI), 1988. 618 с.

Киндлер Р. Сталинские кочевники: власть и голод в Казахстане. М.: Политическая энциклопедия, 2017. 382 с.

Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесінің Төралқасы комиссиясының қорытындысы // Егеменді Қазақстан. 1992. 22 желтоқсан. № 292 (20367). 1-3 б.

Мендикулова, Г.М. Исторические судьбы казахской диаспоры. Происхождение и развитие. Алматы: Ғылым, 1997. 264 с.

Мұхтасынов П. Бәйтеректің оқшау шыққан бұтағы. Астана: Фолиант, 2013. С. 234-278.

Насильственная коллективизация и голод в Казахстане, 1931–1933 гг.: сборник документов и материалов / Сост.: Алдажуманов К.С., Каирғалиев М.К., Осипов В.П., Романов Ю.И.; Редкол.: Козыбаев М.К. (гл. ред.) и др. Алматы, 1998 263 с.

Новосібір облысының мемлекеттік архиві (НОМА). 1-қ.п. 9-тіз. 107-іс. 5- п.

НОМА. 2-қ.п. 2-1-тіз. 1007а-іс.

НОМА. 2-қ.п. 1-тіз. 3592-іс. 40- п.

НОМА. 7-қ.п. 1-тіз. 267-іс.

НОМА, 22-қ.п. 7-тіз. 48-іс. 92- п.

Огайон И. Седентаризация казахов СССР при Сталине. Коллективизация и социальные изменения (1928-1945 гг.) / [пер. с фр. А.Т. Ракишева; сост. Б. М. Сужиков]. // История Казахстана в западных источниках XII-XX вв. Т. II. Алматы, 2009. 368 с.

Октябрьская И.В. Казахи Южного Алтая. История и современность // Аборигены Сибири: Проблемы изучения исчезающих языков и культур. Новосибирск, 1995. С.197-199.

Омарбеков Т. Зобалан (күштеп ұжымдастыруға қарсылық): оқу құралы. Алматы, 1994. 272 с.

Омарбеков Т. 20-30 жылдардағы Қазақстан қасіреті: Көмекші оқу құралы. Алматы, 1997. 320 б.

Омбы облысының тарихи архиві (ООТА). Ф. Р-643-к., 2-тіз., 38-іс, 98-п.

Откочевники. Летопись казахского колхоза имени Дальневосточной Красной Армии в Нижнетавдинском районе Тюменской области. 1938-1945 гг. Тюмень: ОАО «Тюменский дом печати», 2010. 144 с.

От Урала до Енисея (народы Западной и Средней Сибири). Кн. 1. Томск: Изд-во Томского ун-та, 1995. 186 с.

Папков С.А. Обыкновенный террор. Политика сталинизма в Сибири. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012 440 с.

Перековка: Межнациональные отношения на промышленных предприятиях Сибири в период сформированной индустриализации // Советские нации и национальная политика в 1920-1950-е годы: Материалы VI международной научной конференции. Киев, 10-12 октября 2013 г. М.: Политическая энциклопедия, 2014. 686 с.

Сарсамбекова А.С. Казахи Западной Сибири и сопредельных территорий Казахстана: этнокультурные связи и процессы. Автореф. дис. канд. истор. наук. Томск, 2008 180 с.

Томилов Н.А., Ахметова Ш.К. Казахи аула Каскат: традиции и инновации в культуре казахского населения Западной Сибири. Омск: Наука, 2013. 392 с.

Трагедия казахского народа (сборник документов и материалов: голод 20-х, 30-х годов XX века в Казахстане). Алматы, 2010. 406 с.

Түмен облысының мемлекеттік архиві (ТОМА). 151-к, 1-тіз., 68-іс, 5-п.

References

Abylkhozhin Zh.B., Kozybayev M.K., Tatimov M.B. Kazakhstanskaya tragediya (Kazakhstan tragedy) // Voprosy istorii. 1989. № 7. S. 53-71. [In Russian].

Akhmetova Sh.K. Kazakhi Zapadnoy Sibiri i ikh etnokul'turnyye svyazi v gorodskoy srede (Kazakhs of Western Siberia and their ethnocultural ties in the urban environment). Novosibirsk: Izd-vo IAIE SO RAN, 2002. 104 s. [In Russian].

Bol' i pamyat' (Pain and memory) / pod red. Beskimpirovoy A.K. Petropavlovsk, 2007 332 s. [In Russian].

Bol' lyudskaya. Kniga pamyati tomichey, repressirovannykh v 30-40-ye gody i nachale 50-kh gg. (Human pain. Book of memory of Tomsk residents, repressed in the 30-40s and early 50s.) / Sostaviteli: V.N. Uymanov, YU.A. Petrukhin. Upravleniye KGB SSSR po Tomskoy oblasti, 1991. 400 s. [In Russian].

Bugay N.F. Problemy repressiy i reabilitatsii grazhdan: istoriya i istoriografiya (XX v. – nachalo XXI v.) (Problems of repression and rehabilitation of citizens: history and historiography (XX century - early XXI century). M., 2012. 480 s. [In Russian].

Devis R.V., Uitkroft S. Gody goloda: Sel'skoye khozyaystvo SSSR, 1931–1933 (The Hunger Years: Agriculture of the USSR, 1931-1933). M. 2011. 543 s. [In Russian].

Golod v kazakhskoy stepi: pis'ma trevogi i boli (Hunger in the Kazakh Steppe: Letters of Anxiety and Pain) / Sost. S. Abdirayymov, I. Bukhonova, Ye. Gribanova, N. Dzhagfarov, V. Osipov. Alma-Ata: Kazakh universitetn, 1991. 208 s. [In Russian].

Golodomor v Kazakhstane: prichiny, masshtaby i itogi (1930-1933 gg.): khrestomatiya (Holodomor in Kazakhstan: causes, scope and results (1930-1933): a reader). Almaty: Kazakh universitetn, 2011. 202 s. [In Russian].

Historical archive of the Omsk region (HAOR). F. R-643. Op. 2. D. 38. L. 98.

Kabul'dinov 3.Ye. Kazakhi Tobol'skoy i Tomskoy guberniy vo vtoroy polovine XVIII nachale XX vv. (istoriko-demograficheskiy aspekt) (Kazakhs of the Tobolsk and Tomsk provinces in the second half of the 18th and early 20th centuries (historical and demographic aspect). Pavlodar, 2001. 293 s. [In Russian].

Kazakhi Omskogo Priirtysh'ya. Entsiklopediya (Kazakhs of the Omsk Irtysh region. Encyclopedia) Kniga pervaya. Izdaniye pervoye. Omsk: Tipografiya «Zolotoy tirazh», 2015. 488 s. [In Russian].

Kazakhi Tyumenskoy oblasti: istoriya, yazyk, kul'tura (Kazakhs of the Tyumen region: history, language, culture) Collective monograph / pod red. d-ra filol. nauk, prof. A.G. Shaykholova. Tyumen': Izd. Tyumenskogo gosudarstvennogo universiteta, 2013. 120 s. [In Russian].

Kozybayev M.K., Abylkhozhin Zh.B., Aldazhumanov K.S. Kollektivizatsiya v Kazakhstane: tragediya krest'yanstva (Collectivization in Kazakhstan: the tragedy of the peasantry). Alma-Ata, 1992. 36 s. [In Russian]

Konkvest R. Zhatva skorbi: sovsetskaya kollektivizatsiya i terror golodom (Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and Terror by Hunger). Per. s ang. I. Koen i N. May, pod red. M. Kheyfetsa. London: Overseas Publications Interchange (OPI), 1988. 618 s. [In Russian].

Kindler R. Stalinskiye kochevniki: vlast' i golod v Kazakhstane (Stalinist nomads: power and famine in Kazakhstan). M.: Politicheskaya entsiklopediya, 2017. 382 s. [In Russian].

Mendikulova, G.M. Istoricheskiye sud'by kazakhskoy diaspor. Proiskhozhdeniye i razvitiye (Historical destinies of the Kazakh diaspora. Origin and development). Almaty: Gylym, 1997. 264 s. [In Russian].

Mukhtasynov P. Bayterekyn oqshau shyqqan butagy (An isolated branch of Baiterek). Astana: Foliand, 2013. 368 s. S. 234-278 [In Kazakh].

Nasil'stvennaya kollektivizatsiya i golod v Kazakhstane, 1931–1933 gg.: sbornik dokumentov i materialov (Forced collectivization and famine in Kazakhstan, 1931-1933: collection of documents and materials) / Sost.: Aldazhumanov K.S., Kaïrgaliyev M.K., Osipov V.P., Romanov YU.I.; Redkol.: Kozybayev M.K. (gl. red.) i dr. Almaty, 1998. 263 s. [In Russian].

Ogayon I. Sedentarizatsiya kazakhov SSSR pri Staline. Kollektivizatsiya i sotsial'nyye izmeneniya (1928-1945 gg.) (Sedentarization of the Kazakhs of the USSR under Stalin. Collectivization and social change (1928-1945) / [per. s fr. A.T. Rakisheva; sost. B. M. Suzhikov]. // Istoriya Kazakhstana v zapadnykh istochnikakh XII-XX vv. T. 11. Almaty, 2009. 368 s. [In Russian].

Oktyabr'skaya I.V. Kazakhi Yuzhnogo Altaya. Istoriya i sovremennost' (Kazakhs of the Southern Altai. History and modernity) // Aborigeny Sibiri: Problemy izucheniya ischezayushchikh yazykov i kul'tur. Novosibirsk, 1995. S. 197-199. [In Russian].

Omarbekov T. Zobalan (kushtep ujımdastıruga qarsılıq) (Zobalan (resistance to forced collectivization): oqu quralı . Almaty, 1994. 272 s. [In Kazakh].

Omarbekov T. 20-30 jıldardagy Qazaqstan qasireti (Tragedy of Kazakhstan in 20-30 years): Komekshy oqu quralı. Almaty, 1997. 320 b. [In Kazakh].

Otkochevniki. Letopis' kazakhskogo kolkhoza imeni Dal'nevostochnoy Krasnoy Armii v Nizhnetavdinskom rayone Tyumenskoy oblasti. 1938-1945 gg. (Otkochevniki. Chronicle of the Kazakh collective farm named after the Far Eastern Red Army in the Nizhnetavdinsky district of the Tyumen region. 1938-1945) Tyumen': OAO «Tyumenskiy dom pečhati», 2010. 144 s. [In Russian].

Ot Urala do Yeniseya (narody Zapadnoy i Sredney Sibiri). (From the Urals to the Yenisei (peoples of Western and Central Siberia) Kn.1. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta, 1995. 186 s. [In Russian].

Papkov S.A. Obyknovennyy terror. Politika stalinizma v Sibiri (Ordinary terror. The politics of Stalinism in Siberia). M.: Rossiyskaya politicheskaya entsiklopediya (ROSSPEN), 2012. 440 s. [In Russian].

Pereplavka: Mezhnatsional'nyye otnosheniya na promyshlennykh predpriyatiyakh Sibiri v period formirovannoy industrializatsii (Transfiguration: International relations in industrial enterprises of Siberia in the period of formed industrialization) // Sovetskiye natsii i natsional'naya politika v 1920-1950-ye gody: Materialy VI mezhdunarodnoy nauchnoy konferentsii. Kiyev, 10-12 oktyabrya 2013 g. M.: Politicheskaya entsiklopediya, 2014. 686 s. [In Russian].

Qazaqstan Respublikasy Zhogargı Kenesinin Toralqası komissiyasının qorytyndysy (The conclusion of the Commission of the Presidium of the Supreme Council of the Republic of Kazakhstan) // Egemendi Qazaqstan. 1992. 22 zheltoqsan, № 292 (20367). 1-3 b. [In Kazakh].

Sarsambekova A.S. Kazakhi Zapadnoy Sibiri i sopredel'nykh territoriy Kazakhstana: etnokul'turnyye svyazi i protsessy (Kazakhs of Western Siberia and the adjacent territories of Kazakhstan: ethnocultural connections and processes). Avtoref. dis. ...kand. istor. nauk. Tomsk, 2008. 180 s. [In Russian]

State Archives of the Novosibirsk Region (SANR). F.P-1. Op.9. D.107. L.5.

SANR. F.P-2. Op.2-1. D. 1007a.

SANR. F.P-2. Op.1. D.3592. L.40.

SANR. F.P-7. Op.1. D.267.

SANR, F. P-22. Op. 7, D. 48. L.92.

State archive of the Tyumen Region (SATR). F.151, Op.1., D.68, L.5.

Tomilov N.A., Akhmetova SH.K. Kazakhi aula Kaskat: traditsii i innovatsii v kul'ture kazakhskogo naseleniya Zapadnoy Sibiri (Kazakhs of the aula Kaskat: traditions and innovations in the culture of the Kazakh population of Western Siberia). Omsk: Izd. dom «Nauka», 2013. 392 s. [In Russian].

Tragediya kazakhskogo naroda (sbornik dokumentov i materialov: golod 20-kh, 30-kh godov XX veka v Kazakhstane) (The tragedy of the Kazakh people (collection of documents and materials: famine of the 20s, 30s of the XX century in Kazakhstan). Almaty, 2010. 406 s. [In Russian].

**МАЗМҰНЫ
СОДЕРЖАНИЕ
CONTENTS**

**ДЕРЕКТАНУ ЖӘНЕ ТАРИХНАМА
ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ И ИСТОРИОГРАФИЯ
SOURCE STUDING AND HISTORIOGRAPHY**

Мұхатова О.Х. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ 1920-1930-ЖЫЛДАРДАҒЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІ ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫ.....	5
Сактаганова З.Г., Коровушкин Д.Г., Байгожина Г.М. СОВЕТСКАЯ НАЦИОНАЛЬНАЯ ПОЛИТИКА В КАЗАХСКОЙ ССР В 1946-1991 ГГ.: ИСТОРИОГРАФИЯ ПРОБЛЕМЫ.....	15
Нургалиева А.М. МЕСТА ПАМЯТИ БЛИЖНЕГО ЗАРУБЕЖЬЯ, СВЯЗАННЫЕ С КУРМАНГАЗЫ САҒЫРБАЙУЛЫ.....	24
Шашаев Ә.Қ., Мақсұтова А.Ә., Тлеубаев Ш.Б., Мамраимов С.Д. М.Х. ДУЛАТИДИҢ «ТАРИХ-И-РАШИДИ» ШЫҒАРМАСЫ – МОҒОЛСТАН ТАРИХЫНЫҢ ДЕРЕК КӨЗІ (XIV Ғ. ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫ – XVI Ғ. БІРІНШІ ЖАРТЫСЫ).....	32

**ОРТА ҒАСЫРЛАР ТАРИХЫ
СРЕДНЕВЕКОВАЯ ИСТОРИЯ
MEDIEVAL HISTORY**

Каримов Н.И. ИЗ ИСТОРИИ ИСЛАМИЗАЦИИ ТЮРКОВ ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ.....	41
--	----

**ЖАҢА ЗАМАН ТАРИХЫ
НОВАЯ ИСТОРИЯ
NEW HISTORY**

Қабылдинов З.Е., Тілеубаев Ш.Б., Тылахметова А.С., Әбсадық А.А. XVIII ҒАСЫРДЫҢ ЕКІНШІ ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ СУЛТАНДАРЫНЫҢ ҚОҒАМДАҒЫ ҚЫЗМЕТІ (РЕСЕЙЛІК ЖАҢА МҰРАҒАТ ДЕРЕКТЕРІ НЕГІЗІНДЕ).....	50
Султангалиева Г.С. ОБРАЗ ДИНАСТИИ БЕКМУХАМЕДОВЫХ В ПРОЦЕССЕ СОЦИАЛЬНЫХ ИЗМЕНЕНИЙ КАЗАХСКОЙ СТЕПИ (XIX – НАЧАЛО XX ВВ.).....	59
Kuanbay O.B. THE COLONIAL POLICY OF THE RUSSIAN EMPIRE IN RELATION TO THE KAZAKHS OF THE WEST SIBERIAN GOVERNORSHIP IN ARCHIVAL DOCUMENTS (II HALF OF XIX C.).....	67
Далаева Т.Т. СОЦИАЛЬНЫЕ И КАРЬЕРНЫЕ СТРАТЕГИИ СЕМЬИ ДЖАИКПАЕВЫХ НА СЛУЖБЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ В XIX – НАЧ. XX ВВ.....	74

**КЕҢЕС ДӘУІРІ ТАРИХЫ
ИСТОРИЯ СОВЕТСКОГО ПЕРИОДА
SOVIET PERIOD HISTORY**

Муканова Г.К., Байжуманова З.Б. АХМЕТ БАЙТУРСЫНОВ И СМАГУЛ САДВОКАСОВ: КОНСЕНСУС В ПОИСКАХ НАЦИОНАЛЬНО-ГОСУДАРСТВЕННОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ.....	84
---	----

Абдулина А.Т. ВОСПОМИНАНИЯ ОЧЕВИДЦЕВ О ГОЛОДЕ 1930-х гг. В КАЗАХСТАНЕ: ВОПРОСЫ ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЯ И ОТРАЖЕНИЕ ПОВСЕДНЕВНОСТИ.....	92
Стамшалов Е.И. ЖЕТИСУДАҒЫ АСТЫҚ ДАЙЫНДАУ НАУҚАНЫ ЖӘНЕ ҰЛТАРАЛЫҚ ҚАҚТЫҒЫСТАР КӨРІНІСТЕРІ (1928-1932 ЖЖ).....	100
Қозыбаева М.М., Бекенова А.А. ҚАЗАҚ БОСҚЫНДАРЫ ХХ Ғ. 30-ШЫ ЖЖ. БАСЫНДА БАТЫС СІБІРДЕ: БЕЙІМДЕЛУ ЖӘНЕ ОРНАЛАСУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	110
Нурмухамбетов А.А. ҚАЗАҚСТАННЫҢ БІЛІМ БЕРУ ҚЫЗМЕТІ САЛАСЫН ДАМУЫНДА ХХ ҒАСЫРДЫҢ 20-30 ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ НЕГІЗГІ ҮРДІСТЕРІ.....	118
Құдайбергенова А.И., Байдалы Р.Ж. МАҢҒЫСТАУ Өңіріндегі аштық пен босқыншылық (1920 ж. соңы - 1930 ж. басы).....	126
Сактаганова З.Г. ПОЛИТИЧЕСКИЕ РЕПРЕССИИ В КАЗАХСТАНЕ В 1920-1980-Е ГГ. : ЭТАПЫ, ПОСЛЕДСТВИЯ И ПРОБЛЕМЫ РЕАБИЛИТАЦИИ.....	136
Камалов А.К. МИГРАЦИЯ 1950-1970-ГГ. ИЗ КИТАЯ В КАЗАХСТАН: ФАКТОРЫ И ОСНОВНЫЕ ЭТАПЫ.....	144
Аяган Б.Г. ВЫБОРЫ В УСЛОВИЯХ ПЕРЕСТРОЙКИ М.С. ГОРБАЧЕВА. ИЗБРАНИЕ ПЕРВЫМ СЕКРЕТАРЕМ ЦК КОМПАРТИИ КАЗАХСТАНА Н.А. НАЗАРБАЕВА.....	153

**ЭТНОЛОГИЯ ЖӘНЕ АРХЕОЛОГИЯ
ЭТНОЛОГИЯ И АРХЕОЛОГИЯ
ETHNOLOGY AND ARCHEOLOGY**

Кішкенбаева Ж.Қ., Маслов Х.Б., Қозыбаева М.М. ТАРИХИ РЕТРОСПЕКТИВАДАҒЫ ЕУРАЗИЯНЫҢ КӨШПЕЛІ ХАЛЫҚТАРЫНЫҢ БІРЕГЕЙЛІГІ МЕН ЭТНИКАЛЫҚ СТЕРЕОТИПТЕРІ (ТУВАЛЫҚТАР МЕН ҚАЗАҚТАРДЫҢ МЫСАЛЫНДА).....	163
--	-----

**ДҮНИЕЖҮЗІ ТАРИХЫ
ВСЕМИРНАЯ ИСТОРИЯ
HISTORY OF THE WORLD**

Ем Н.Б. ОПЫТ БРАЧНОЙ МИГРАЦИИ В ЮЖНУЮ КОРЕЮ В НАЧАЛЕ ХХІ ВЕКА (ТЕОРИЯ ОБМЕНА РУССКОЯЗЫЧНЫХ ЖЕНЩИН СНГ).....	172
Көкебаева Г.К. «ТҮРКІСТАН ҰЛТТЫҚ БІРЛЕСТІГІНІҢ» ЕУРОПА ЕЛДЕРІНДЕГІ ҚЫЗМЕТІ.....	182

**ҒЫЛЫМИ ӨМІР
НАУЧНАЯ ЖИЗНЬ
SCIENTIFIC LIFE**

Кумеков Б.Е. Каримова Р-Б.У. МЕЖДУ ТЮРКОЛОГИЕЙ И КИТАЕВЕДЕНИЕМ: ТВОРЧЕСКАЯ БИОГРАФИЯ ДОКТОРА ИСТОРИЧЕСКИХ НАУК А.К. КАМАЛОВА (К 60-ЛЕТИЮ УЧЕНОГО).....	189
--	-----

Басуға 23.09. 2021 қол қойылды

Шартты баспа табағы –12,5

Офсеттік басылым

Таралымы 150 дана.

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты, «Отан тарихы»
журналының редакциясында басылды